

УДК 72.01

О.О. Єрошкіна

Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ РЕСУРСІВ САКРАЛЬНОГО ЗОДЧЕСТВА У ВДОСКОНАЛЕННІ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ХАРКОВА

На матеріалі розвитку традиційної церковної архітектури м. Харкова викладено основні принципи відновлення та вдосконалення об'ємно-планувальної структури та середовища великого міста засобами сакрального зодчества. Подано типологію містобудівних ситуацій, де ключовим у поліпшенні стану архітектурного середовища є відновлення втраченого сакрального ресурсу, - чії втрати, - порівняно з початком минулого століття, - вимірюються від 70 до 90 відсотків. Зроблено певні пропозиції щодо першочергового відновленні сакральних ресурсів у межах центрального району м. Харкова - у ключових містобудівних вузлах, де порушено структуру мережі сакральних будівель.

Ключові слова: ресурси сакральної архітектури - відновлення; вузли об'ємно-планувальної структури міста - відтворення.

Постановка проблеми

У розвитку сакральної компоненти сучасних міст України залишаються старі проблеми, спричинені офіційним ставленням до церковного зодчества у минулому столітті. - Перед усім, - як наслідок масованого винищення ресурсів сакрального зодчества. Їхнє відновлення є й нині актуальною проблемою, - особливо на територіях, що розташовані в межах центрального району м. Харкова. Незважаючи на інтенсивне відновлення й нове будівництво об'єктів православної сакральної спадщини, абсолютна їх більшість й досі залишається не відбудованою навіть у центральних районах найбільших історичних міст, - через величезні (дев'яносто-відсоткові) втрати [2] протягом минулого століття. Архітектурно-містобудівний потенціал сакрального зодчества у регіоні досі залишається реалізований лише частково. Проблема загострюється ще й тому, що частину сакральних пам'яток втрачено в реальних умовах міст, а надто найбільших, - *незворотно* [2], й архітектурне середовище опинилося, таким чином, значно збіднене навіть порівняно з початком ХХ століття. Це й досі простежується у силуетній панорамі міста, перед усім, - у Нагірному районі м. Харкова. (Незворотність втрат окремих храмів є, звісно ж, умовною, бо не можна завадити, приміром, відновленню у Харкові знищеної богоборчою владою Свято-Нікольської церкви, - якщо парафія вирішить її відбудувати десь в іншому місці).

Ресурси сакральної архітектури виявилися штучно скороченими саме в тих умовах, коли парафіяни потребували й нині потребують

протилежного, - їхнього невинного розширення. Напевне поступового, але такого, що має на меті, як мінімум, відновлення стану на 1917р., коли він був наближений до природного не лише за кількісними, але й за якісними (архітектурно-стилістичними) показниками.

Втім, з найбільшою гостротою втрати у сакральних ресурсах позначилися на сільській місцевості, а також - у малих населених місцях, де втрачено унікальні архітектурні сакральні пам'ятки, - зокрема, - періоду модерну та національного романтизму (етнографізму), - досі найяскравішого у розвитку національної художньої культури.

Вирішення численних проблем відновлення національної сакральної спадщини ускладнено ще й браком тогочасних іконографічних матеріалів й радикальною зміною містобудівної ситуації у важливих історичних вузлах та, перед усім, - незмірно зрослою інтенсивністю транспортного руху. Архітектурне середовище виявилось значно фрагментованим, - з втратою надбаної протягом історичного розвитку цілісності. Мережа сакральних об'єктів порушена, і без її відновлення подальша розбудова сакральної спадщини не є комплексною (не лише в межах історичної частини, але й у найбільших районах Харкова).

Виклад основного матеріалу

Отже, територіально м. Харків - у контексті збереження, відновлення й збагачення об'єктами сакральної спадщини - поділяється на:

- центральну частину, де втрати об'єктів сакрального середовища є найбільші;

- зону помежів'я центрального району та міської периферії, де ресурсні втрати сакральної спадщини у найзначніших вузлах міської тканини є й досі значні й відчутні; у ландшафтному відношенні ці території збігаються, перш за все, з просторами харківських подолів, розташованих у виразних басейнах зорового сприйняття;

- величезні периферійні житлові території, сакральне освоєння яких лише розпочалося в останню чверть століття.

За характером містобудівних проблем відновлення сакральної спадщини, її об'єкти ситуативно групуються за наступними архітектурно-містобудівними сукупностями:

1. Відновлення у міських вузлах, де відбудова можлива, в сучасних умовах, з ретельним відтворенням середовища, що склалося на момент втрати сакральної пам'ятки (наприклад, - у ситуації з втраченим храмом Різдва Христового, де разом з відбудовою класичного тетраконхового храму можливе як повне відтворення втраченого фрагменту міського середовища [2]), так і силуету одного з центральних майданів й набережних річок Лопань і Харків; у просторових архітектурних ресурсах Харківського регіону такі ситуації є найменш розповсюджені, хоча зберігають актуальність у відбудові малих сакральних споруд, - на зразок втраченої каплиці на вході до Покровського монастиря з боку вул. Ключківської. Численні харківські каплиці й малі церкви до 1917р. залишалися помітними просторовими орієнтирами у міському середовищі, перед усім, - в історичному ядрі Харкова, - на головних міських майданах, біля перетину з головними міськими магістралями. [3]; Проте, малі сакральні споруди швидко й легко демонтувалися протягом ХХ ст., - навіть без посилення на потреби реконструкції міського транспорту, як це, наприклад, сталося підчас руйнації Свято-Нікольського храму. Нові малі сакральні споруди нині опинилися актуальною формою розбудови сакральної архітектурної складової саме в межах історичного центру Харкова. Відбудова малих сакральних форм в архітектурному середовищі зараз залишається переважно реставраційною проблемою.

До цього ж ситуативного ресурсу належать також рідкісні можливості відбудови церков, що залишилися як частини існуючих будівель (комплексів), - на зразок церкви у складі комплексу училища для сліпих, де зараз колишній сакральний простір використовується в якості актового залу; схожі ситуації маємо у складі першого університетського корпусу (Свято-Антоніївська церква за вул. Університетською), у будівлі комплексу Університету культури (Іоанно-

Богословська церква при колишньому духовному училищі);

2. Відновлення, що потребує часткової (фрагментарної) реконструкції міського середовища, - в умовах суттєво зміненої містобудівної ситуації (на зразок відбудови й реставрації Свято-Дмитрівського храму на вул. Полтавський Шлях, [2]), або - можлива відбудова Свято-Воскресенської церкви за вул. Грековською - на візуальне продовження вул. Університетської (нині - у складі умовного простору майдану Урицького) - чи Свято-Архангело-Михайловського храму на пл. Руднева (кол. Скобелевської); по межах центрального району залишаються значні сакральні «пустоти», - у важливих і відповідальних вузлах міської тканини. Фрагментарна відбудова й реконструкція міського середовища відбуватиметься у тих вузлах міської тканини, де й досі залишаються не позначені храмами простори міських майданів;

3. Пам'ятки, які для відновлення потребують принципової ретро-трансформації міського середовища, що склалося протягом ХХ ст., - з порушеннями логіки просторового розвитку. (Зокрема, заслуговує на відновлення втрачена церква Різдва Пресвятої Богородиці на Каплуновському майдані [2]); сакральний шедевр О. М. Бекетова, розібраний у 1930-і роки, для відбудови потребує радикального перегляду внутрішньо-квартального простору біля цивільної пам'ятки архітектури харківського конструктивізму, - з поверненням колишнього просторового сенсу Каплуновському майданові. Таким чином, відбудова об'єктів сакральної спадщини виступає в якості активного інструменту повернення міській структурі, що склалася історично, унікальних рис природного розвитку: збагачення силуетних характеристик, розвитку професійної стилістики й пластики.

1. Нове сакральне будівництво:

- на заміну втрачених храмів (зразку розбудови Свято-Мироносицького храму по вул. Сумській);

- у розбудові сучасних сакральних ресурсів міста.

Нове сакральне будівництво відбувається зараз переважно за межами центрального району, - у просторах великих житлових масивів, за головними міськими магістралями та у складі лікарняних, навчальних та інших спеціалізованих функціональних комплексів, проте значні просторові ресурси й досі залишаються неосвоєними й сакральню не осмисленими. Проблема нового сакрального будівництва є довга перерва у розвитку української церковної архітектурної школи й втрата проектної спадкоємності. Зокрема, через тимчасову втрату

деяких будівельних технологій зазнала суттєвого збіднення стилістична поетика архітектурних деталей. На тлі відсутності в Україні інституції епархіальних архітекторів немає також і сталих організаційних зв'язків між архітектурними та церковними інстанціями - у справі концептуального програмування відновлення сакральних ресурсів.

Висновки

Вирішення цих проблем дозволить, нарешті, відновити історично сформований просторовий каркас, складений сакральними спорудами великого міста, - разом з унікальним силуетом, що склався в межах центрального району, а в перспективі - скласти начерк-концепцію розташування сакральних об'єктів по всіх найбільших районах міста.

Література

1. Православные святыни Харьковщины. – Харьков: ХФ ООО «Издательский дом УМХ», 2012. – 100с., фотоилл.
2. Православные храмы и монастыри Харьковской губернии. 1681-1917. Альбом-каталог. Авт. предисловия, ред. и сост. А. Ф. Парамонов. – Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2007. - 348с., илл.
3. Максим Розенфельд. Харьков: ретрогеография. – Харьков: Фолио 2013. - 160с., фотоилл.
4. Таранушенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. – К.: Будівельник, 1976. – 334с., іл.

References

1. *The Orthodox Sacred Churches of Kharkov Region.* – Kharkov: UMH Print House, 2012. – 100p.p., illustr.
2. *Orthodox churches and Monasters in Kharkov Province. 1681-1917. Album-Katalogue.* Ed. by A. F. Paramonov. - Kharkov: Kharkov's private Museum of Urban farmstead, 2007 – 348p.p., illustr.
3. M. Rosenfeld. *Kharkov: Retrogeography.* - Kharkov: Folio, 2013. – 160 p.p., illustr.
4. Taranushchenko S. A. *Monumental Wood Architecture of the Left-bank Ukraine.* – Kiev: Budivelnik, 1976. – 334p.p., illustr.

Рецензент: д-р архітектури, проф. І. В. Древаль, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, Харків.

Автор: ЄРОШКІНА Олена Олександрівна Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, Харків, кандидат архітектури, доцент.

ПРОБЛЕМЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ РЕСУРСОВ САКРАЛЬНОГО ЗОДЧЕСТВА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ АРХИТЕКТУРНОЙ СРЕДЫ ХАРЬКОВА

Е.А. Ерошкина

На материале развития традиционной церковной архитектуры г. Харькова изложены основные принципы восстановления и совершенствования объёмно-планировочной структуры и среды крупнейшего города средствами сакрального зодчества. Предложена типология градостроительных ситуаций, где ключевым в улучшении состояния архитектурной среды является восстановление утраченного сакрального ресурса, - чьи утраты, - сравнительно с началом минувшего столетия, - составляют от 70 до 90 процентов. Сделаны определённые предложения относительно первоочередного восстановления сакральных ресурсов в границах центрального района г. Харькова, - в ключевых градостроительных узлах, где нарушена комплексная структура сети сакральных построек.

Ключевые слова: сакральная архитектура – ресурсы – восстановление; объёмно-планировочная структура – узлы - воспроизведение

PROBLEMS OF RENOVATION SACRED ARCHITECTURE RESOURCES IN THE IMPROVING OF KHARKOV ARCHITECTURAL ENVIRONMENT

H.A. Jeroschkina

On Traditional development of church architecture in Kharkov the main principles of renovation and improvement of the space structure and architectural environment had been described. The typology of Urban Key situations which improves the architectural environment by the renovating of the former Sacred resources had been proposed. - From the beginning of the 20-th century 70-90 per cent Kharkov church structures was destroyed. The proposals on immediate renovation of sacral resourses within the Kharkov central region is made in crutial points of urban space where the complex structures of sacral objects was destroyed.

Keywords: sacred architecture resources – renovation; space-planning structure – reproducing